

Két könyv Mindszenty József bíboros környezetének forrásaiból

Somorjai Ádám OSB: Duty log Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956–1971 – Az ügyeletes tiszt kézikönyve. Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen 1956–1971.

Pannonhalma, 2018. 212 p. ISBN 9786155576072

Somorjai Ádám OSB: Nuove fonti per la causa Mindszenty nelle carte Casaroli 1962–1995 – Újabb Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995.

Bp., 2017. 146 p. ISBN 9786155826030

Somorjai Ádám munkássága, Mindszenty József esztergomi érsekkel kapcsolatos kiadványai ma már megkerülhetetlenek azok számára, akik érdeklődnek a bíboros élete iránt. A több évtizedes kutatómunka eredményeinek publikálása különösen az elmúlt másfél évtizedben gyorsult fel. A kitartó anyaggyűjtés, amely Mindszenty József életművének szinte minden szegmensét fel kívánja tárni, páratlan a történetész szakmában. A cél egyértelmű: figyelmének középpontjában nem feltétlenül egy új, több kötetes monográfia áll, hanem a kardinálishoz köthető források, dokumentumok megjelentetése, aminek segítségével az olvasó maga alkothat képet Mindszenty József személyiségéről. A szakma más ismert kutatóit, így Balogh Margitot és Zinner Tibort is segítségül hívja egy-egy kötet elkészítéséhez. E kötetek olvasóit értő bevezetővel, magyarázó jegyzetekkel igazítja el a dokumentumok tengerében. Kutatásainak eredménye nem csupán a források eredeti nyelvén érhető el, hanem magyarul is, így a Mindszenty kardinális életműve után érdeklődők még közelebb kerülhetnek a bíboros személyiségéhez. Kétnyelvű forráskiadványokról lévén szó a szerző a magyar mellett a forrásokat eredeti – angol és olasz nyelven is publikálja.

Elsőként a budapesti amerikai követségen szolgálatot teljesítő ügyeletes tiszt kézikönyvét mutatom be. Ez a „napló” arra szolgált, hogy „a hivatalos órák után a követség épületében maradó ügyeletes diplomata akcióképes legyen, ha szolgálati ideje alatt valami történik a bíborossal”. A kiadvány a korábban már megjelent amerikai diplomáciai levelezés, illetőleg Mindszenty bíboros különböző helyekre írt – címzettek elérő, avagy visszatartott – leveleinek követségen belüli háttérkörnyébe enged betekintést. Az olvasó ne várjon hosszú, szabatosan megírt mondatokat,

hanem csak olyan rövid, száraz feljegyzéseket, levelekre, táviratokra utaló beírásokat, amelyek a követség munkatársai, vagy az amerikai külügyminisztérium számára mindennaposak voltak. A napló bevezető részében leírtak alapján pontosan követhetők a bíboros családjának tagjaira vonatkozó személyes adatok, hogy ki mikor született és halt meg, hogy lánytestvéreinek gyermekei mikor látogatták meg, vagy hogy kik a felelős személyek a State Departmentben, és kit kell vészhelyzet alapján azonnal értesíteni. Ugyancsak itt található az utasítások, hogy mit kell tenni abban az esetben, ha a bíboros „kisétálna” az épületből. Hasonlóan pontos biztonsági utasítások készültek arra az esetre is, ha a hercegprímás elhagyná az országot. Ezekre a helyzetekre alapos eljárásrend készült, amiket a szerző a kötet végén angol nyelven közöl, magyarul csak a címléírást adja meg.

Az egyes jelentések a két nyelven párhuzamosan olvashatók, akár egymás tükörképei, így az eltérő fordítói értelmezések azonnal ellenőrizhetők. A kötetet – mint a szerző is jelzi – csak a legszükségesebb kommentárral látták el, bár ez néhol gondot okozhat az olvasónak, hiszen a rövid, aktuális bel- vagy külpolitikai utalások nem mindig egyértelműek.

Amikor kezembe vettem a kötetet, azonnal a szerkesztő kétségei jutottak eszembe, hogy kinek készült a kötet, egyáltalán szükség van-e egy ilyen alig-alig jegyzetelt kiadványra, hiszen a korszakot kevésbé ismerő számára nagyon sok az ismeretlen adat, személy. Nem lenne jobb, ha az egész anyag csak elektronikusan lenne elérhető, mint adatbázis? S ahogy elkezdtem elmélyedni a könyvecskében, rájöttem igenis szükség van rá, s a kétnyelvű megoldás még inkább ezt támasztja alá. A korszakot valamenynyire ismerőként azonban nem egy esetben utána kellett nézmem, mit jelentenek az egyes bejegyzések, azaz a kiadvány némileg alaposabb jegyzetelést igényelt volna. Ez azzal együtt is igaz, hogy a szűkre szabott bevezető jelezte, a kiadvány együtt használandó a szerző más köteteivel, hiszen ritkán olvas úgy valaki, hogy maga mellé veszi a szerző által jegyzett, nagyszabású „Trilógia”,¹ a Repertórium² köteteit, esetleg a Zinner Tiborral közösen kiadott forrásgyűjteményeket,³ s ha szükséges, azonnal elkezd lapozni. Ez csak a kutatási célú tanulmányozásnál lehetséges, s való-

¹ Trilogia Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta – Az Apostoli Szent-szék és Mindszenty József kapcsolattartása. Tanulmányok és szövegközlések. Sancta Sedes I. – Vol. I. 1971–1975. Pro manuscripto, Romae, 2007. 278 p.; Sancta Sedes II. – Vol. II. 1956–1963. METEM, Bp., 2009. 264 p.; Sancta Sedes III. – Vol. III/1. 1963–1966. METEM, Bp., 2010. 548 p.; Sancta Sedes III. – Vol. III/2. 1966–1971. METEM, Bp., 2012. 700 p.

² The Cardinal Mindszenty documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Edited by Ádám Somorjai. Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2012. 288 p.

³ Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971. Bp., 2010, 344 p.; Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba és vissza. Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szent-székkal, 1956–1971. (VERITAS Könyvek 4.), Bp., 2016. 766 p.

színűleg ez a válasz említett aggályaimra. Esetünkben egy Mindszenty kutatóknak, témát oktató tanároknak szóló segédkönyvet tartunk kezünkben, ami igen sok ismeretet közvetít felénk, nem csupán a bíboros életére, az amerikai követségre, sőt a külügyre, s bizonyos fókig az egész korra vonatkozóan.

A kötet viszonylagos önállósága növelte volna kiadvány értékét, például egy annotált névmutató, vagy a politikusi vezetéknevek mellett a keresztnév, és a korabeli beosztás, hiszen például Sík Endre, Puja Frigyes, Péter János egyaránt volt külügyminiszter, de nevük említésekor más különböző beosztásokat is betölthettek. Ugyancsak oldaná a hiányérzetet, ha a bevezető afféle eligazítóként segítene az olvasónak olyan kérdésekben, amelyek nem valamilyen konkrét levélre vonatkoznak, hanem például a bíboros egészségi állapotára, akár a fogorvosi eszközök beszerzésére, jelezve egyúttal, hogy a követségnek komoly szervezőmunkát jelentett a kardinális egészségügyi ellátása. Noha a szerző ezeket más munkáiban kimerítően feldolgozta, de önállóan kiadott kötet esetében ez növelte volna a kiadvány értékét.

Az eddig leírt kritikai megjegyzések alapvetően olyan elvi megjegyzések, amelyek egy másfajta szerkesztői hozzáállást tükröznek, de nem érintik Somorjai Ádám hatalmas munkáját, hogy az eredeti angol mellett magyar nyelven is hozzáférhetővé tett egy igen fontos forrást számunkra. Az ügyeletes tiszt rövid megjegyzései tökéletesen érzékeltetik Mindszenty bíboros kettős rab életét. Visszatükröződnek a különböző Kádár-kormányzathoz kötődő nyilatkozatok, illetve azok a tények, hogy nem engedik el édesanyja temetésére, nem mindig fogadhatja rokonait, nem mehet el a pápaválasztó konklávéra, de az amerikai hatóságok is ügyelnek arra, nehogy véletlenül kisétálgjon a követség épületéből. Csak példaként említem az 1962. márciusi feljegyzéseket, mely szerint nem engedélyezik az olasz követnek a Vatikán üzenetének közvetlen átadását a bíboros számára, csak az amerikai ügyvivő lehet az egyedüli közvetítő személy. Hasonlóan érdekes egy 1964. június 4-ei kérdés: „A bíboros titokban használja a telefont?”, amire természetesen nincs válasz.

Teréz testvérének halála után a követség ügyvivője felhatalmazást kért rokonok látogatására, de a State Department döntése negatív volt: „korlátozzák a rokonok látogatásait.” (1966. március 21.)

A feljegyzések utalnak egyes követségi álláspontokra, esetleges félreértelmezésekre is. Például az 1962. március 26-ai feljegyzés az alábbi – minden alapot nélkülöző – feltételezést fogalmazza meg: „lehetséges, hogy a bíborosra is kiterjed a magyar kormány amnesztiája”. A bíboros jövőbeni elutazása, követségi menedéke gyakran felmerül a feljegyzésekben, akár mint saját megjegyzés, vagy mint követségi emlékeztető (például 1957. augusztus 21., 1958. november 20. – a bíboros jövője).

A bíboros egészségi állapotáról folyamatosan kapunk hírt, s nem véletlenül. Az évek múltával egyre fontosabbá válik, hogy odafigyeljenek a kardinális egészségére, hiszen esetleges korai halálának következményei beláthatatlanok lehetnek volna. 1957 októberében magyar fogorvost engedtek hozzá, majd decemberben,

januárban fogászati felszerelés beszerzésére tettek javaslatot. Figyelmet szenteltek a bíboros lelkiállapotának is, először 1958. május 13-án esett erről szó. 1967 tavaszán többszöri bejegyzést találunk fogászati kezeléséről. Február 20-án a bejegyző fogászati felszerelés kölcsönzéséről tudósít.

Érdekes a 1957. május 8–9-ei bejegyzés: „bíboros gyengélkedés; orvos?”. Ugyan- ehhez a naphoz zárójelbe téve tudósít a beíró az amerikai orvos május 29-ei látoga- tásáról, június 12-én dr. Johnston feljegyzéséről. 1963. december 27-én szűkszavú bejegyzést olvashatunk: „Kötőhártya gyulladás esete”, amit orvosi kezelést követően január 10-én egy, „a szem javult” bejegyzés követett. Nyilván ez a kezelés is szerepet játszott abban, hogy az orvosi felügyeletet, mint általános kérdést az USA Külügy- minisztériuma elé terjesztették (február 4.).

A bíboros egészségi állapota a későbbiekben még több bejegyzés tárgya volt. Így 1965 nyarán kérték dr. Lynskyt, hogy vizsgálja meg a bíborost, majd említést tettek a köpetvizsgálat eredményéről, sőt tájékoztatják a magyar kormányt, illetve a Washing- tonban tárgyaló vatikáni delegációt egészségi állapotáról. Az USA Külügyminiszté- riuma engedélyezte a röntgent, bár ennek technikai kivitelezése homályban maradt. Szeptemberben aztán „teljes orvosi jelentés” készült egészségi állapotáról. Októberben a bíboros szívpanaszairól olvashatunk, s a hírt továbbították a Vatikánnak is. 1966. januárjában több bejegyzést találunk a bíboros betegségéről és az orvosi költségekről. A bíborost ekkoriban egyre több betegség kínozta, így állapotának ellenőrzésére igen nagy gondot fordítottak. A feljegyzések egy orvoscsoport látogatásának előkészítésé- ről tudósítanak 1967. július 27-én, 31-én, szeptember 13–15-én pedig orvosi, fogor- vosi ellenőrzésekről olvashatunk. Ezután elmaradoznak az orvosi vizsgálatokról szóló hírek, 1968. december 18-án már csak az „orvosi ügyek” szerepelnek. Ezt követően nem esik szó az egészségi problémákról, amiben nyilván az is szerepet játszik, hogy 1969 május közepétől 1970 év elejéig nincs bejegyzés, s ez év folyamán két különböző személy vezeti a naplót, akik nyilván eltérő szempontok szerint végezték munkájukat.

A feljegyzések utaltak a *Bíboros szokásos vallási tevékenységére* (1959. november 5.), de kereszteleseiről (1959. november 17., 1967 október 28.), esketésről (1967. szept- ember 9.) is hírt adtak. Külön kitértek arra, hogy „tévedésből kívülálló” jutott be a követségi misére, ami után a tudósítókat kizárták a miséről (1960. január 7., 11.). Emellett azt is fontosnak látták megjegyezni, hogy a „francia követ ott maradt mise után”, és „beszélgetett a bíborossal” (1960. március 23.). Ez egyúttal visszaatalás arra, hogy a budapesti diplomáciai testület 26 tagja és „4 helyi” is részt vehetett a bíboros által celebrált miséken (1959. május 29.). Érdekes lenne megtudni, ki a négy helyi, ha nem a követség magyar alkalmazottai. Külön bejegyzést szenteltek a bíboros ju- bileum miséjére, s hogy javaslatot tett a vendéglistára (1965. április 30.). Június 5-én pedig megtudjuk, hogy az USA Külügyminisztériuma öt fő számára engedélyezte a részvételt a misén. Kiemelt beírást kapott a Robert Kennedy meggyilkolása után tar- tott gyászmise, amelyen „kb. 15 baráti kirendeltség vezetője + feleségeik voltak jelen”.

Képet kapunk arról is, hogy Mindszenty bíboros milyen nagyszámú levelet írt a pápának, a Vatikán más vezető személyiségeinek, az Egyesült Államok mindenkori elnökeinek, a Külügyminisztériumnak, de a levelek témáját többségében nem említették, csupán azt, hogy kinek címezte. Mivel ezek a levelek megjelentek Somorjai Ádám fent említett munkáiban, nem térek ki rájuk. Egyes konkrét kérdések különösen foglalkoztatták a bíborost, így a feljegyzés írója kiemeli őket. Ilyen volt például az akkor még az USA-ban őrzött korona és a koronázási palást sorsa, vagy emlékiratainak megőrzése (például 1962-ben, 1964-ben).

Több alkalommal felmerül a történelmi Magyarországtól elkerült területeken lévő egyházmegyék sorsa. Először az 1960. január 22-én keltezett XXIII. János pápának címzett levélben tiltakozott az ellen, hogy az osztrák Burgenland tartomány területén önálló egyházmegyét hozzanak létre. Az ügyeletes tiszt feljegyzése szerint a „bíboros Burgenland levele visszajött, a StDep nem fogja továbbítani”. Így is történt, a levelet nem továbbították Rómába. A bíboros június 30-án azonban újabb levelet írt (július 1. – „Ismét Burgenland”), erről 15-én készült egy külügyi összefoglaló, amiről 21-én emlékezett meg az ügyeletes tiszt. 1968-ban előbb a kalocsai érsekség szerbiai részének önálló püspökséggé alakulása ellen tiltakozott (1968. február 14.), néhány hónap múlva pedig a szlovákiai püspökségek formális elcsatolása (1968. április 18. és május 31-ei bejegyzés, május 17-ei levél) ugyancsak tiltakozásra kényszerítette – ezeket legalább továbbította a State Department. (A szlovákiai egyházmegyék kapcsán írt korábbi leveléről 1966. október 5-én olvashatunk.) Az ügyeletes tiszt feljegyzéseiben érdekes módon nincs semmilyen utalás a csehszlovákiai megszállásról. Mielőtt azt gondolnánk, hogy a bíboros gondolkodása leszűkült egyházpolitikai kérdésekre, azt kell látnunk, hogy a vietnami háború foglalkoztatta a bíborost (1968. július 11., 12.), s az említett levélben közvetve jelzi, hogy a szovjet kizsákmányolás miatt a „helyzet Közép-Európában már most katasztrofális”.

A vatikáni és a washingtoni levélváltásokra való utalások mellett időnként előkerültek a magyar külügy (Sík Endre külügyminiszter nyilatkozata a bíboros szabadulásáról az osztrák külügyminiszternek [1959. október 22.], Bruno Kreisky osztrák külügyminiszter reakciója [november 13.]), esetleg Kádár János bizonyos megnyilatkozásai (1962. december 24.). Kállai Gyula miniszterelnökhelyettes újságíróknak tett megjegyzései (1961. december 6-án, majd 12-én) ismét előtérbe tolták Mindszenty személyét. („Továbbiak Kállai sajtóközleményéről; tárgy: a bíboros, mint az USA–magyar kormánykapcsolat témája.”). Távozásáról mások is nyilatkoztak, amit a bejegyzések szintén visszatükröznek. Így Mód Péter külügyminiszterhelyettes osztrák követnek tett megjegyzése, hogy „nincsenek meg a feltételek a távozáshoz” (1963. március 6.). A magyar politikusok nyilatkozataira való utalások többször is előkerültek, bár ezek lényegi mondanivalója nem mindig derül ki: például 1967. november 3-án „Kádár a nagykövetnek: a helyzet áttekintése”, máskor viszont egyértelmű utalást találunk Fock Jenő miniszterelnök nyilatkozata kapcsán („Fock nyilatkozat,

Párizs, francia tisztviselőnek: a bíboros elmehetne, ha tartózkodna a politikától” [1968. március 29.]].

Agostino Casarolinak a Magyar Népköztársaság és a Vatikán közötti tárgyalásokon betöltött különleges szerepére 1963-as májusi, majd 1964-es látogatásával kapcsolatos bejegyzés utal, de a bíboros reakciója egyaránt helyet kapott a megjegyzések között, ezt egészíti ki a némileg lenéző „Kádár sajtónyilatkozata: M. nem probléma”. Casaroli 1965 kora őszi látogatásáról szintén több bejegyzés emlékezik meg, talán a legérdekesebb: „Casaroli kudarca, nem fogadják a magyar Külügyminisztériumban” (1965. október 4.). 1967. augusztus 2-án egy érdekes megjegyzés található, mely szerint a „bíboros gratulál Casarolinak”. Itt például hasznos lett volna egy jegyzet, hogy a vatikáni diplomata 1967. június 29-én a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára lett.

A követség helyzetében bekövetkezett változásokról is hírt kapunk, bár inkább csak úgy, mint a bíboros reagálásáról arra, hogy „a követséget nagykövetséggé emelték” (1966. november 30.), illetve, hogy az „ügyvivő tájékoztatja a bíborost a nagykövet érkezésének várható időpontjáról” (1967. július 28.), majd hogy október 7-én a követ 18-ai érkezését közölték a bíborossal. Utóbb 20-ára módosították a dátumot. Október 23-án pedig megtörténik a „nagykövet első látogatása a bíborosnál”. Érdekes, hogy az 1969-es nagykövet-váltásról már nem esett szó.

Mindszenty József és Franz König bécsi bíboros érsek találkozásai különös fontosságúak e másfél évtizedben. A feljegyzés szerint König bíboros bejelentette látogatási szándékát a bíborosnál (1962. október 2.). A bécsi bíborossal való találkozókról természetesen minden alkalommal találunk bejegyzést: az április 19-ei látogatás kapcsán márciusban és áprilisban is. König bíboros Mindszentyvel kapcsolatos – konkrétumok nélküli – megjegyzéseiről is olvashatunk, az Amerika Hangja rádióadóra hivatkozva (április 8.). Néhány nap múlva viszont egy nagyon érdekes korlátozó bejegyzést írt be az ügyeletes tiszt: „Könignek Mindszentyhez szóló születésnap üzenetét ne kézbesítsék.” (1964. április 14.) Hogy a két bejegyzés miként függött össze, az nem derül ki.

König bíboros 1965. júniusi látogatása szintén több bejegyzés tárgya. 1965 novemberében Mindszenty bíboros kérte, hogy a bécsi érsek látogassa meg, amit a State Department elutasított. 1966 márciusában mégis sor került a látogatásra, s ezt követően König bíboros utazásai előtt már nem találunk elutasításra utaló bejegyzést. Az 1967. júniusi látogatást több – egyeztetésről tudósító – bejegyzés előzi meg. A követség elhagyása, a „kisétálás” 1967 őszén újult erővel kerül előtérbe (például szeptember 21.), s a bíboros ennek kapcsán jelzi az ügyvivőnek, találkozni szeretne König érsekkel, majd más alkalommal König javasolja Leddy külügyi államtitkárnak az elutazást autójával (szeptember 28.). A követségi ügyeletes tisztek ezzel összefüggésben „eligazítást kaptak az előre nem látható eseményről” (szeptember 29.). König bíboros október 5-én érkezett meg „a magyar kormány által szabott feltételek”

mellett, majd október 17-én és 18-án ismét látogatást tett a követségen. Az ekkori tárgyalások fontosságát jelzi, hogy e két napon több egymással összefüggő bejegyzést is találunk. König bíboros neve ekkortól mind többször merül fel akkor is, ha Hillebrand nagykövettel találkozott, sajtónyilatkozatot, interjút adott, vagy levelet írt (1968. január, február, április; 1970. január). Ugyancsak fontosnak látták, ha az USA bécsi nagykövete tárgyalta König bíborossal (1968. december 17.). König 1969. február eleji látogatása, az előkészítő tárgyalás a magyar kormány külügyminiszter-helyettesével, a beszámoló, a „továbbiak” ismét többszöri bejegyzést értek, ami nem választható el az új püspökök januári kinevezésétől. Sajnálatos, hogy 1970 elejétől, majd nyarától még inkább ritkulnak a bejegyzések, 1971-ben pedig összesen két – politikai értelemben – lényegtelen beírást találunk, így a nagykövetség elhagyását megelőző tárgyalásokról, s ezen belül König bíborosról sem esik szó.

■

Somorjai Ádám másik könyve jellegében tér el az ügyeletes tiszti bejegyzéseit tartalmazó kézikönyvtől, a nagy forráskiadványok árnyékában egyfajta „resztlikönyv”, de a források sorsának bemutatása közben számos olyan fontos ismeretet kapunk, ami túlmutat egy egyszerű dokumentumkiadványon. Amit az előző kötetnél hiányolhattott a laikus olvasó, a széles körű tájékoztatáson alapuló bevezetőt, itt ez maradéktalanul teljesül. Az ún. Casaroli-fond sorsa is számos izgalmat rejt magában, s a szerző nagy alaposággal, de témáját nem túlírva tájékoztat a kötet előtörténetéről.

A nem egyháztörténészek számára kevésbé ismert, a „Vatikánál szolgálatot teljesítő főpapok magánlevéltárára vonatkozó vatikáni rendelkezések szerint – amennyiben az illető a Vatikán Városállam területén halt meg”, a Vatikáni Államtitkárság levéltárosa a hagyaték megtekintése után kiemeli a hagyaték hivatali részét, s az bekerül az Államtitkárságra. A levéltári anyag így csak akkor tanulmányozható, ha a „bekerülési esztendő dokumentumait megnyitják a kutatók előtt”. Casaroli bíboros esetében azonban nem így történt, mert halála után nem sokkal a hagyatékot elszállították lakásából és a Vatikán állam területéről is. Hogy az örökös ment érte azonnal, vagy a levéltár eszmélt későn, esetleg valami más ok játszott közre, a kötetből nem derül ki. A hagyatékot a bíboros unokahúga, egyben örököse adományként egykori egyházmegyéje, Piacenza területére, Bedoniába vitték. A könyvtár és a fotóanyag ott is maradt, de a levéltári iratanyagot 2001-ben a Pármai Állami Levéltárban letétként helyezték el. Szakmai szempontból az eljárást lehet bírálni, de ha úgy nézzük, hogy a Vatikán Államtitkárságáról ezek a fontos iratok mikor kerülhettek volna kutatói kézbe, akkor örülnünk kell annak, hogy a feldolgozás már 2000 júniusában elkezdődhetett. A szerző bemutatja az „Archivio Casaroli” további sorsát, az irategyüttes feldolgozását, a munka eredményeként tartott konferenciákat,

s utal a legfontosabb kiadványokra és szerzőikre. Somorjai Ádám bőséges jegyzet-apparátussal ellátott elemzése nagy segítséget nyújt a kutatók további búvárkodása számára.

Az időközben publikált források, feldolgozások egyértelműen bizonyították, hogy a hagyatéék zöme hivatali dokumentumokból áll, hiszen a bíboros lakásában is dolgozott, így sokszor hazavitte munkáját, sőt, bíboros államtitkárként a munkahely és a lakás lényegében ugyanaz volt. Így az irategyüttes 2015 áprilisában az Olasz Állam és a Vatikán közötti egyezmény értelmében visszakerült a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárába, és ettől kezdve *Fondo Casarolinak* nevezték el a 193 dobozból álló, mintegy 20 iratfolyóméternyi irategyüttest. A levéltári leltárjegyzék már 2010 óta rendelkezésre áll, amelyben témakörök szerint csoportosították az iratokat. Magyarország a *Keleti Országok (1932–1997)* között a 12. fejezetben kapott helyet. Somorjai Ádám kitér az iratok összetételére is, és hangsúlyozza a Casaroli-fond szelektív jellegét, hiszen nem minden iratot vitt lakásába, vagy lakosztálya másik részébe, máskor csak munkapéldányok kerültek oda, s van, amit elfelejtett visszahelyezni hivatali helyére. Ugyancsak nem tudható, hogy az irategyüttesen kívül még milyen ügyön dolgozott. Mint a szerző írja, ezt „majd akkor lehet dokumentálni, ha megnyílnak a vatikáni levéltárak vonatkozó fondjai”.

A kötet nem vállalkozik a teljes Casaroli-fond leírására, hiszen ez nem is feladata, hanem a Mindszenty József hercegprímással kapcsolatos dokumentumokra és azok feldolgozottságára fókuszál. Ezek az iratok elsősorban a 61–64. számú dobozokban található: *Vatikáni tárgyalások – 1962–1964*; *Vatikáni tárgyalások – 1964–1965*; *Mindszenty kiutazása, római tartózkodása, bécsi évei, temetése, boldoggá avatása – 1971–1995*; *Hivatalos magyarországi látogatás, az 1964. évi részleges egyezmény felmondása, Mindszenty ünnepek Esztergomban – 1990 február 7–12.* A 65. számú doboz sem érdektelen, amely az 1946 és 1963 közötti Csehszlovákiával kapcsolatos iratokat tartalmazza.

A kötet ezt követően felsorolja az egyes dobozokban található iratokat éves bontásban, cím és jelzet szerint. A Mindszenty bíborosról szóló, vele kapcsolatos jelentések, beszámolók mellett a magyar kormánnyal folytatott tárgyalások is teret kapnak, amelyekben szintén megkerülhetetlen Mindszenty bíboros személye. A 63. dobozon belül az 1971. május 6. és augusztus 25. közötti időszak dokumentumait tartalmazó irategyüttes (*Tárgyalások a magyar kormánnyal és a „Mindszenty-kérdés” megoldása*) különösen gazdag, s közülük több bekerült a kötetbe. Az áttekintés végén a szerző ismét megerősíti azt a gondolatát, hogy Mindszenty bíboros művének értékelése, illetve annak további finomítása csak a vatikáni levéltárak megnyitása után lehetséges.

A kötetbe válogatott dokumentumok két csomópont köré sorolhatók: az első az 1963–1964-es tárgyalásokról készült feljegyzéseket tartalmazza. Érdekes összevetést engedett az amerikai követségben szolgálatot teljesítő ügyeletes tiszt bejegyzé-

seivel az a feljegyzés,⁴ amely Mindszenty bíboros és Jones ideiglenes ügyvivő közötti megbeszélésekről készült. Az ügyeletes tiszt március 19-ei bejegyzése szerint a „bíborosnak átadják a StDep választ”. A március 11-ei és 18-ai beszélgetésekre König bíboros látogatása előtt került sor, s a második alkalommal tájékoztatták a bíborost a menedékével kapcsolatos State Department-álláspont változatlanágáról.

A kötet talán legérdekesebb dokumentuma Mons. Casaroli 1963. május 10-ei jelentése Cicognani bíboros államtitkár számára,⁵ melyben lebilincselő módon számol be budapesti látogatásáról, arról, hogy miként próbálták meg utazását titokban tartani, ami nem sikerült maradéktalanul, mert a bécsi újságírók körök valamit kiszimatoltak. Ugyancsak érzékletes képet kapunk a magyar kormány képviselőivel folytatott tárgyalásról. (A tárgyalópartnerek Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője és helyettese Miklós Imre, valamint Puja Frigyes külügyminiszterhelyettes voltak.) Másnap, május 8-án már-már titkosszolgálati eljárással jutott be az amerikai követségre. A követséget állandóan újságírók hada vette körül, őket elkerülendő Mons. Casaroli polgári ruhában Jones ügyvivő rezidenciájára ment, s szolgálati kocsival jutott be az épületbe. (1964-es látogatásakor ugyanezt a módszert alkalmazta.) Valami mégis kiszivároghatott, mert másnap sokkal több fotós és újságíró várakozott a Szabadság térnél. A bíborossal folytatott több órás beszélgetésről csak röviden szól, jelezvén, hogy azt egy részletes jelentés keretében küldi. Annyi azonban egyértelmű, hogy a bíborossal sikerült megértetnie: „kevésbé remélheti, hogy ezzel a kormánnyal sikerül is valamit dűlőre vinni.” Tehát esetleges távozása Magyarországról „a kormány által vállalt kötelezettségek teljesítését követően történjék, ne azt megelőzően”.

A 4. dokumentum⁶ Casaroli 1964. márciusi útja előtt készült hivatali feljegyzéseit tartalmazza, benne a tárgyalási témákkal a magyar kormány képviselőivel. Külön feljegyzés készült Mindszenty bíborosról, a kiközösített ún. békepapokról, Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspökről. E feljegyzések mellett különösen érdekesek a Casarolit kísérő Luigi Bongianino feljegyzései a tárgyalásokról,⁷ amelyek egyrészt kiegészítik Casaroli másutt már korábban publikált jelentését,⁸ s némileg a külső szemlélő szemszögéből tájékoztatnak a tárgyalásokról. A vatikáni küldöttség háromszor is járt az amerikai követségen (március 14., 15., 22.), a követség ügyeletes tisztje csak 14-én utalt erre. Míg azonban a Casaroli feljegyzés a tárgyalásokra koncentrált, jelezvén, hogy a bíboros prímási méltóságának tudatában nem érzékeli saját valódi helyzetét, Mons. Bongianinonak volt ideje arra, hogy beszámoljon

⁴ 2. számú dokumentum, 33–35.

⁵ 3. számú dokumentum, 36–43.

⁶ 4. számú dokumentum, 43–51.

⁷ 5. számú dokumentum, 52–72.

⁸ A Casaroli jelentést lásd többek között: Somorjai–Zinner: A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. 174–191.

a követség épületéről, a bíboros lakosztályáról (például hogy a nagyobbik szobában öt ablak volt), a követség munkatársainak szolgálatkész és tisztelettudó magatartásáról. Röviden utalt arra, hogy a beszélgetés „nem kezdődött derűs légkörben”, s a bíboros számon kérte, hogy miért nem kap választ leveleire. „Különösképpen azt óhajtotta megtudni, hogy a kormány elfogadta-e a tárgyalások folyamán azokat a feltételeket, amelyek – Őeminenciája ítélete szerint – szükségesek ahhoz, hogy az Egyház Magyarországon szabad.” A finom elhatárolódás érzékelhető, vagyis, hogy a bíboros nem volt tisztában saját helyzetével, politikai súlyával. Ugyanakkor visszatükröződik Casaroli diplomáciai teljesítménye is, ahogy meg tudta nyugtatni a bíborost nem csupán ajándékokkal – ez összecseng Casaroli saját beszámolójával –, s a beszélgetés ezután sokkal derűsebben folytatódott. A feljegyzés nagyobbik felében Mons. Bongianino saját megfigyeléseire alapozva tíz pontban összefoglalta a primás nézeteit, amelyek igen alaposaknak tűnnek, s nem mindig pozitívak a bíboros személyiségét illetően⁹.

A második forráscsoport feljegyzései a Mindszenty bíboros kiengedése előtti időszakba (1971. május-augusztus) engednek betekintést, és pontos képet nyújtanak a magyar kormány és Mindszenty bíboros álláspontjáról az elutazás előtti hónapokban. E feljegyzések tömörek, lényegre törőek,¹⁰ de például különlegesnek mégis az egyik olyan forrást tartom, amely kevésbé lényegesnek tűnő – ügyviteli – kérdéseket vet fel. Az ügyben közvetlenül eljáró Giovanni Cheli kérdéseire ugyanis Casaroli kézírásos megjegyzésekkel válaszolt. Például „Milyen útlevelet kapjon? Mivel nem fogadja el a magyart, sem más országét, biztosíthatunk-e neki egy igazolványt az Apostoli Szentsek részéről.” A válasz tömör: „a javaslat szerint”. Mindszenty bíboros elutasító magatartása az „illegitim” Kádár kormányzattal szemben veszélyeztette a követség elhagyását, ezért nagy diplomáciai ügyesség kellett egy végül igencsak fontossá váló „apróság” megoldásában.¹¹

Összefoglalásként bátran ajánlom a két karcsú kötetet mindazoknak, akik kíváncsiak Mindszenty bíboros életére, e félfogságban eltöltött másfél évtizedre, ugyanis e könyvek kérdésfelvetései felébresztik az olvasói érdeklődést a szerző többi nagyformátumú kiadványának megtekintésére is.

Ólmosi Zoltán

⁹ 5. számú dokumentum, 56–72.

¹⁰ 6–13. számú dokumentum, 72–91.

¹¹ 8. számú dokumentum, 81–82.